

SHARQ VA G'ARB OLAMIDAGI ULUG' ALLOMA VA MUTAFAKKIRLAR FAOLIYATI

Dilafruz Qolandarova Karimovna

Urganch Davlat Universiteti

1-bosqich doktoranti

ANNOTATSIYA

O'rta asrlar Sharq allomalarining dunyo ilm fan rivojiga qo'shgan hissasi, Sharq mutafakkirlarining boy ilmiy merosi, ularning asarlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Ilmiy tadqiqot, tarixiy qadriyatlar, ta'lim tizimi, ilmiy meros, shaxsning ma'naviy-ma'rifiy fazilati, shaxs kamoloti, odob axloq masalalari.

ABSTRACT

The contribution of medieval Eastern scholars to the development of world science, the rich scientific heritage of Eastern thinkers, and their works are discussed.

Keywords: Scientific research, historical values, educational system, scientific heritage, spiritual and educational quality of a person, personal perfection, moral issues.

АННОТАЦИЯ

Обсуждается вклад средневековых ученых Востока в развитие мировой науки, богатое научное наследие восточных мыслителей, их труды.

Ключевые слова: Научные исследования, исторические ценности, образовательная система, научное наследие, духовно-образовательные качества человека, личностное совершенствование, нравственные проблемы.

“Dunyo mamlakatlarida ta'lim sohasini Sharq mutafakkirlari yaratgan tarbiyaviy qadriyatlar asosida takomillashtirish kelajak taraqqiyot rivojlanishining muhim omili yoshlarning barkamol shaxs bo'lib shakllanishlarida tarixiy qadriyatlardan ta'lim tizimida foydalanish yo'lga qo'yilgan”.

O'rta asrlar Sharq allomalarining dunyo tamaddunida tutgan o'rni, ilm fan rivojiga qo'shgan hissasiga Sharq mutafakkirlarining boy ilmiy merosi, ularning asarlarini muntazam o'rganish, shu orqali fan va ta'lim tizimini rivojlantirish masalalari muhokama qilingan.

Jahonning nufuzli oliy talim organlari va ilmiy tadqiq o'rganish, shu orqali fan va ta'limni kuchaytirish masalalari muhokama qilingan.

Jahonning nufuzli oliy ta'limmuassasalari va ilmiy tadqiqot markazlarida olib borilayotgan izlanishlar, Sharq mutafakkirlari asarlarida xalqlarning kelib chiqishi va etnopedagogik xususiyatlari “Sharq qo'lyozmalari instituti” IX-XII asrlarda Sharq mutafakkirlari asarlaridagi shaxsning ma'naviy-ma'rifiy fazilatlarini haqidagi qarashlari, allomalarning ilmiy merosi mazmuni, jahonilim taraqqiyotiga qo'shgan hissasi, Sharq mutafakkirlarining iqtisodiy, fazoviy, matematik qarashlari, shaxs kamoloti va odob axloq masalalari ilmiy amaliy ahamiyatga ega.

Ushbu tadqiqotlar shaxs ma'naviyati, oila va nikoh, farzand tarbiyasiga oid yondashuvlari, ajdodlar merosiga nisbatan yoshlarda hurmat hissini shakllantirish dolzarblik kasb etadi.

Mamlakatimizda birlashma qurolni kengaytiradi ijtimoiy-iqtisodiy, modernizatsiyalash jarayoni talablari asosida ta'lim-tarbiya mazmunining tayyorlashga shart- sharoitlar yaratildi. Shu bilan birgalikda IX-XII asrlarda faoliyat yuritgan Sharq mutafakkirlari yaratgan qadriyatlardan me'yoriy-huquqiy hujjatlari, moddiy-texnikaviy bazasi hamda raqobatbardosh kadrlarni tarbiyaviy qadriyatlardan ishonchli, Oliy pedagogik ta'lim jarayonida foydalanish texnologiyalarini takomillashtirishda zarurat sezilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoniga binoan yuqori malakali kadrlarni tayyorlash, ilmiy va amaliy yutuqlarni amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, uzluksiz rivojlantirish ta'lim tizimini yanada takomillashtirish sohasidagi ta'lim ustuvor va yo'nalish sifatida belgilandi. Natijada oliy ta'lim muassasalarida Sharq mutafakkirlari boy, ilmiy merosini yanada teran tadqiq etish va ommalashtirishgashart-sharoit yaratish imkoniyati kengaydi. Bugungi kunda ajdodlarimizning pedagogik merosini o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Talabalarni istiqboldagi pedagogik faoliyatga tayorlash, bu jarayonda ajdodlar merosidan foydalanish muammolari ko'plab ilmiy izlanishlarda o'z ifodasini topgan.

Mumtoz merosimizni tadqiq qilishda Ayyomiy , N.Almatov , Alovuddin Mansur, B.Axmedov , A.Zunnunov , N.Komilov , M.Maxmudova , M.Axmedova , A.Abduraxmonov , G.Navro'zova , O Bozorov , S.Raximov , S.Nishonova , J.Tulenov , M.Xayrullayev , K.Xoshimov , S.Xasanov , E.Yusupov , S.Raximov, M.Hasaniy tarixiy, falsafiy ishlarini ko'rsatish mumkin. Mumtoz merosimizni yoshlar ta'limtarbiyasi, ya'ni bevosita pedagogik muammolari A.Boboxonov , M.Inomova , J.Yo'ldoshev , U Maxkamov , A.Munavvarov , O.Musurmonova, N. Ortikov, M.Quronovlar tadkikotlarida bayon etilgan. Alovuddin Mansur , Mahmud Sattor , M.Haydarov , N.Komilov, O.Musurmonova , U.Mahkamov, S.Nishonova , N.Ortiqov, O.K. Kilichevalarning ishlarida, yosh avlod ma'naviy-axloqiy kamolotida buyuk mufakkirlar, allomalarning ma'naviy-pedagogik merosi, shahs manaviyatini mutanosib ravishda tadqiq etilgan. Shu bilan birga, MDH davlatlari olimlari V.V.Bartold , E.N.Medinskiy S.P.Tolstov, I.P.Podlasy , A.V.Petrovskiy , G.N.Volkov , R.R.Safin , I.F. Xarlamov, I.M.Filshtinskiy , I.N.Yablokovlar Sharq mutafakkir lari asarlaridan foydalanish muammolari to'g'risida ilmiy izlanishlar olib borganlar.

Sharq olamida, xususan, Markaziy Osiyo xalqlari hayotida rivojlangan madaniyatning mavjud bo'lgani haqida qadimgi baqtriya, so'g'd, o'rxun, xorazm yozuvlarida bitilgan yodgorliklar, devoriy tasviriy san'at asarlari va haykalchalar, arxitektura namunalari dalolat beradi.

XI-XIII asrlarda asos solingan Xorazm davlati, Fors ko'rfazigacha bo'lgan hududlardagi qo'shni xalqlar yerlarini birlashtirgan holda, Osiyo qit'asining katta qismini qamrab olgan. Milodgacha bo'lgan II asrdan milodiy XV asrga qadar qadimiy xalqaro transport arteriyasi vazifasini bajarib, Xitoy, Hindiston va Markaziy Osiyo, O'rta va Yaqin Sharq, O'rtayer dengizi mintaqasi kabi hudud va mamlakatlarni bog'lab kelgan Buyuk Ipak yo'lining ulkan, beqiyos rolini baholashning o'zi qiyin.

Bu davrlarda turli mamlakatlar xalqlarining ilmiy bilim va yutuqlar bilan bir-birini boyitib borishi alohida rol o'ynadi. Buyuk Ipak yo'li orqali Yevropaga, Yevropadan esa Osiyoga Sharq va G'arb olamidagi ulug' alloma va mutafakkirlar faoliyati to'g'risidagi ma'lumotlar

yetkazildi. Sokrat, Platon, Aristotel, Ptolomey va antik davrga mansub boshqa buyuk allomalarning ilmiy asarlari, g'oya va kashfiyotlarini o'rganish uchun amaliy imkoniyat vujudga keldi.

Ma'lumki, o'sha davrlarning an'analoriga ko'ra, ma'rifatparvar mutafakkir va faylasuflar, olimlar va shoirlar odatda hukmdorlar va sultonlar saroylarida panoh topganlar. Ular orasida IX-XI asrlarda Xivada tashkil etilgan Ma'mun akademiyasi va «Baytulhikma», ya'ni «Donishmandlik uyi» degan nom bilan shuhrat qozongan, bu ilmiy maktabida samarali mehnat qilgan bir guruh olimlar butun dunyoga dong taratdilar.

Tadqiqotchi-olimlarning fikricha, Sharq, xususan, Markaziy Osiyo mintaqasi IX-XII va XIV-XV asrlarda bamisoli po'rtanadek otilib chiqqan ikki qudratli ilmiy-madaniy yuksalishning manbai hisoblanib, jahonning boshqa mintaqalaridagi Renessans jarayonlariga ijobiy ta'sir ko'rsatgan Sharq uyg'onish davri – Sharq Renessansi sifatida dunyo ilmiy jamoatchiligi tomonidan haqli ravishda tan olingan.

O'rta asrlarning ilk davrida Sharqda amalga oshirilgan buyuk ilmiy kashfiyotlar haqida gapirar ekanmiz, zamonaviy matematika, trigonometriya va geografiya fanlari taraqqiyotiga beqiyos hissa qo'shgan Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy nomini birinchilar qatorida tilga olamiz. U o'nlik pozitsion hisoblash tizimini, nol belgisi va qutblar koordinatalarini birinchilardan bo'lib asoslab berdi va amaliyotga tatbiq etdi. Bu esa matematika va astronomiya fanlari rivojida keskin burilish yasadi.

Al-Xorazmiy algebra faniga asos soldi, ilmiy ma'lumot va traktatlarni bayon etishning aniq qoidalarini ishlab chiqdi, u astronomiya, geografiya va iqlim nazariyasi bo'yicha ko'plab ilmiy asarlar muallifidir. Allomaning dunyo ilm-fani rivojidadagi xizmatlari umume'tirof etilgan bo'lib, Sharq olimlari orasida faqat uning nomi va asarlari «algoritm» va «algebra» kabi zamonaviy ilmiy atamalarda abadiylashtirildi. U Farg'oniy bilan Bag'dodda rasadhona qurishga boshchilik qildi. Rasadhadagi asboblar yordamida koinot sirlarini va Yer kurrasini o'rgandi. Al-Xorazmiy va Al-Farg'oniy boshchiligidagi olimlar 1000 dan ortiq yulduzlarni tekshirdilar hamda ularning joylanish xaritasini tuzdilar. Yer kurrasining aylana uzunligini aniqladilar. Xorazmiy «Surat al-arz» («Yer suvrati») nomli kitobida Afrika, Osiyo va Yevropa qit'alarini aniq tavsiflagan. Koinot sirlarini o'rganishga oid ijodlari uning «Ziji» («Astronomiya») kitobida bayon etilgan.

Ahmad Farg'oniy tomonidan IX asrda yaratilgan «Astronomiya asoslari» fundamental asarida olamning tuzilishi, Yerning o'lchovi haqidagi dastlabki ma'lumotlar, sayyoramizning sharsimon ko'rinishga ega ekani xususidagi dalillar mavjud bo'lib, mazkur kitob XVII asrga qadar Yevropa universitetlarida astronomiya bo'yicha asosiy darslik sifatida o'qitib kelingan hamda Buyuk geografik kashfiyotlar davrida Kolumb, Magellan va boshqa sayohatchilarning kashfiyotlari uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qilgan.

Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn O'zlug' Tarxon Forobiy 873 yilda Forobda tug'ilgan. Dunyo ahli Arastuni birinchi muallim deb bilishsa, Forobiyni «Muallimus-soniy», ya'ni «Ikkinchi muallim» deb atashgan. Boshlang'ich ma'lumotni ona yurtida olgan, keyin Toshkent, Buxoro, Samarqandda o'qigan, Bag'dod, Isfahon, Hamadon, Ray shaharlarida bo'lgan. Forobiy 70 dan ortiq tilni bilgan, falsafa, arifmetika, geometriya, astronomiya, musiqa, tabiat, fizika, kimyo, optika, tibbiyot, biologiya va boshqa fanlar sohasidagi kashfiyotlari bilan katta shuhrat qozonib, 160 dan ortiq asar yozgan. Bizgacha 40 ga yaqin asari yetib kelgan. Forobiy 950 yilda Damashqda vafot etgan.

Buyuk daho Abu Ali al-Husayn ibn Abdulloh ibn al-Hasan ibn Ali ibn Sino hijriy 370 (milodiy 980) yilda Buxoroning Afshona, hozirgi Isfana qishlog‘ida tug‘ilgan. U yoshligidanoq o‘tkir zehni va ilmga qiziqishi bilan hammani lol qoldirardi. Ibn Sino An-Notiliy qo‘lida tarbiya oladi. U astronomiya, falsafa, matematika, fizika, kimyo, tibbiyot, mantiq, adabiyot, mineralogiya va boshqa fanlar bilan shug‘ullangan. 10 yoshida Qur‘onni yod olgan, 16 yoshdayoq atoqli tabib bo‘lgan. U Buxoro amiri Nuh ibi Mansurni davolab, saroyning boy kutubxonasidan foydalanish huquqini qo‘lga kiritgan. Ibn Sino 1002 yilda Buxorodan chiqib ketadi, Urganch, Obivard, Naso, Nishopur, Jurjon, Ray, Isfahon, Hamadon kabi shaharlarda bo‘ladi. U 1037 yilda (hijriy 428) 57 yoshida Hamadon shahrida vafot etadi. Mutafakkirning turli fanlarga oid 450 dan ortiq ilmiy asarlar yaratganligi ma’lum. Biroq bizgacha Ibn Sinoning 242 ta asari yetib kelgan. Shulardan 4 tasi adabiyotga, 5 tasi musiqaga, o‘ndan ortig‘i astronomiyaga oid asarlardir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Prezident Islom Karimovning “O‘rta asrlar Sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy sivilizatsiya rivojidagi roli va ahamiyati” mavzusidagi xalqaro konferensiyaning ochilish marosimidagi nutqi – 16.05.2014
2. Jalilov Z.B “IX-XII asrlarda sharq mutafakkirlari yaratgan tarbiyaviy qadriyatlardan oliy pedagogik ta’lim jarayonida foydalanish texnologiyalarini takomillashtirish”.Avtoreferati.Buxoro 2018-yil
- 3.O.Fayzullaev. Muhammad Xorazmiy T. “Fan”, 1965 yil
- 4.F.Zikrillaev, T.Usmonov. O‘rta osiyolik mashhur olimlarning asarlarida mexanik hodisalar. 1971 yil.
- 5.www.ziyouz.uz“Marifat” gazetasidan Omonulla Fayzullaev. “Ahmad al-Farg‘oniyning fan olami”
- 6.www.kh-davron.uz. Xurshid Davron kutubxonasi
- 7.A.Nosirov. Beruniy haqida sharq qo‘lyozma kitoblaridagi materiallar. To‘plam “Beruniy o‘rta asrning buyuk olimi” T. “Fan” 1951, T.Usmonov. Fizika. VII,VIII va IX sinf qo‘shimcha darslik T. 1993 yil